

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

Анотація. У статті подано аналітичний огляд вітчизняних досліджень, присвячених проблемам упровадження технологій соціально-педагогічної діяльності з урахуванням особливостей освітніх закладів інтернатного типу.

Ключові слова: соціально-педагогічні технології, принцип поляризації, культурологічні технології, психолого-орієнтовані технології, соціально-орієнтовані технології.

Аннотация. В статье представлен аналитический обзор отечественных исследований проблем внедрения технологий социально-педагогической деятельности с учетом особенностей образовательных учреждений интернатного типа.

Ключевые слова: социально-педагогические технологии, принцип поляризации, культурологические технологии, психолого-ориентированные технологии, социально-ориентированные технологии.

Annotation. The analysis of the domestic case studies of the introduction of the technologies of social-pedagogical activity taking into account the special features of orphanage educational establishments' article is represented in the article.

Key words: social-pedagogical activity, domestic case studies, technologies.

Актуальність проблеми дослідження. Завдання поєднання теоретичних надбань та практики соціально-педагогічної діяльності в освітніх закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усе більше актуалізує проблему пошуку та впровадження соціально-педагогічних технологій діяльності. Сьогодні значна більшість дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, виховується в умовах інтернатної системи, якій, як загальновідомо, об'єктивно притаманні суттєві недоліки.

Діти в освітніх закладах взагалі, а вихованці з психофізіологічними та іншими особливостями, які виховуються в освітніх закладах інтернатного типу, особливо, потребують застосування сучасних технологій соціально-корекційного впливу, що складає комплекс соціально-психологічних заходів, спрямованих на розвиток потенційних можливостей соціального становлення.

За останні десять років кількість дітей, улаштованих до закладів усіх форм власності для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,

збільшилась майже вдвічі; тенденція цього показника спостерігається і сьогодні.

Крім того, комплексність проблеми соціально-педагогічної роботи, складність об'єктів і суб'єктів соціальних перетворень, необхідність при обмеженому об'ємі соціальних ресурсів отримання значимого й ефективного результату – все це вимагає технологізації соціально-педагогічної роботи в освітніх закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а їх специфіка визначає характер цих технологій.

Отже, існує нагальна проблема в осмисленні існуючих досліджень технологій соціально-педагогічної діяльності в закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Сучасні дослідження проблеми. Аналіз соціально-педагогічних досліджень свідчить про зростаючий інтерес вчених до означеної проблеми. Визначено соціально-педагогічні умови збагачення дитячої субкультури, формування соціальних уявлень, методи впливу на становлення позитивних стосунків однолітків (В. Абраменкова, І. Бех, Л. Виготський, І. Зверева, А. Капська, О. Конопко, А. Мудрик, В. Петровський та ін.).

Досить значущими є соціальні дослідження [1] стосовно реформування системи закладів освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Питанням організації та удосконалення навчально-педагогічної діяльності закладів інтернатного типу присвячені дослідження А. Бондаря, Л. Дробот, Л. Євграфової, Л. Канішевської, Б. Кобзаря, Р. Науменко, В. Слюсаренка та ін.

Щоб використовувати будь-яку технологію соціально-педагогічної діяльності, треба для цього підготувати педагогів. Ця проблема була предметом дослідження В. Вієвської, Г. Гиренко, А. Годлевської, В. Кан-каліка, В. Каплинського та ін. (аспект професійного спілкування), О. Беспалька, В. Борисова, М. Козак, О. Малихіної та ін. (формування у майбутніх педагогів готовності до професійної діяльності). С. Коношенко розглядає питання підготовки вихователя до роботи в умовах реабілітаційного центру для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В. Чужикова [2], досліджуючи проблему педагогічної реабілітації дітей, визначила, що готовність вихователя до педагогічної діяльності проявляється на соціальному, теоретико-методологічному, психологічному та проектно-діяльнісному рівні.

Проводячи аналіз літератури, ми не зустріли робіт інтегруючого типу з проблем використання соціально-педагогічних технологій в освітніх закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Завдання дослідження. Здійснити аналітичний огляд вітчизняних досліджень, присвячених проблемам упровадження технологій соціально-педагогічній діяльності з урахуванням особливостей освітніх закладів інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Матеріали дослідження. За ствердженням Н.В. Дяченко [3], умови інтернатного закладу характеризуються регламентованістю та обмеженим комунікативним колом, відсутністю можливості вільного спілкування з великою кількістю людей. Обмеженість сфери вибору друзів призводить до психологічної та емоційної самотності.

Тип особистості, що формується у дитини без матері, можливо охарактеризувати таким чином: низька емоційність, невпевненість у власних силах, невміння налагодити стосунки як з дорослими, так і з однолітками, і, як наслідок, відставання у психічному й інтелектуальному розвитку.

У зазначеному дослідженні автор стверджує, що професійна діяльність педагогів закладу інтернатного типу має зумовлювати, перш за все, педагогічні основи життєвого самовизначення дитини, яке спрямовано на нейтралізацію деприваційних умов розвитку та формування стійкості її життєвих прагнень і переконань.

Тобто, теоретичні аспекти дослідження соціально-педагогічної діяльності в освітніх закладах інтернатного типу, які аналізують поведінку та вчинки вихованців, їх взаємини з навколишнім світом, повинні акцентувати увагу на мотиви, зовнішні обставини та стан дитини. Використання цих знань педагогами-практиками дозволить їм встановити, що, наприклад, замкненість, пасивність, байдужість можуть

бути наслідком пригніченості особистості. Злісні порушення дисципліни, а часом просто хуліганські вчинки, нерідко свідчать про психологічну травму, що є проявом зовнішньої жорстокості дитини.

Структуруючи подальше викладення матеріалу дослідження, ми вважаємо за доцільне визначити ті негативні явища, які зберігаються у системі освітніх закладів інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

1.Неправильна організація спілкування усередині колективу, збереження авторитарного стилю виховання.

2.Високий ступінь регламентованості життя вихованців, відсутність можливості розподіляти і використовувати часовий простір і дії.

3.Ізольованість дітей в межах одного простору, обмеженість контактів із представниками суспільства ззовні, що фактично унеможлиблює соціалізацію вихованців.

4.Відсутність диференційованого підходу до дітей, обмеженість врахування психологічних, фізичних особливостей.

5.Неврахування психологічного стану вихователів освітніх закладів інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що виявляється в проявах неадекватних, жорстоких дій по відношенню до дітей.

Зазначимо, у відповідності до викладеного вище, що у працях Я. Гошовського, І. Дубровіної, Н. Карасьова, В. Мухіної, Л. Осьмак, А. Прихожан, А. Рuzської, О. Сухоленої, В. Толстих, Т. Юферевої частково висвітлена специфіка психічного та особистісного розвитку депресивних дітей.

М. Аралова, О. Виноградова, В. Каган, В. Мухіна у своїх дослідженнях зазначають, що тривала депривація призводить до ускладненого й нестабільного розвитку, що зокрема проявляється у зниженому позитивному уявленні про себе, неадекватній системі самооцінювання, неконгруентності образу «Я».

Г. Бевз, Я. Гошевський, З. Матейчук, Л. Осьмак, А. Пригожан констатують, що становлення «Я»-образу вихованців освітніх закладів інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відбувається у специфічний спосіб, тому зрозуміло, що і досліджуватись у сучасній науці повинні специфічні

технології соціально-педагогічної діяльності в закладах такого типу. Тому, на наш погляд, у цьому сенсі заслуговує на увагу наукова робота О.Б. Кізь «Формування психологічної готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї» [4], у якій авторка дослідила чинники гендерної соціалізації вихованців інтернатних закладів і визначила як провідний чинник – депривацію батьківсько-сімейної взаємодії та відсутність рольових зразків для гендерної ідентифікації, внаслідок чого синтезується образ мускулінності – фемінності зі стосунків з вихователями та вчителями (переважно жіночим контингентом, який у більшості демонструє чоловічий стиль поведінки), а також із досвіду спілкування з асоціальними батьками. Експериментальне дослідження доводить, що набуття гендерної ідентичності юнаками та дівчатами в умовах депривації характеризується неадекватністю засвоєння зразків статевих стереотипів, що призводить або до статево недиференційованого дифузного гендерного образу «Я», або до гіпермаскулінності дівчат.

Автор запропонувала шляхи розвитку шлюбно-сімейних настановлень депривованого юнацтва в умовах Центру адаптації дітей-сиріт. Її комплексна тренінгова програма спрямована на формування стійкої позитивної мотивації, створення сім'ї, актуалізацію знань, соціально-психологічних умінь і навичок, необхідних для реалізації базових функцій сім'ї, розвиток особистісних якостей, здатності до емпатійного розуміння партнера і вміння володіти собою, конструктивну і самостверджуючу поведінку.

Аналізуючи теоретичні аспекти досліджень технологій соціально-педагогічної діяльності в освітніх закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ми звернули особливу увагу на роботу Л.Є. Просандеєвої [5], де автором визначено сутність підліткової депривації – девіантну та делінквентну поведінку підлітків у нестабільному кризовому суспільстві, що особливо актуально для сьогодення. Звертає на себе увагу розкриття сутності інноваційних педагогічних підходів до оптимізації процесу виховання підлітків. Розділ же, у якому Л.Є. Просандеєва на основі експериментального дослідження аналізує реальні соціокультурні та педагогічні умови вирішення проблеми девіантної

поведінки підлітків, може слугувати суттєвим базисом для структурування тих технологій, про яких йде мова у поданій статті.

Застосовуючи будь-які технології соціально-педагогічної діяльності в освітніх закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, слід звертати увагу на специфічність умов, у яких вони відбуваються, суть яких полягає, в існуванні проблем ускладненого спілкування. Тому ми звернулися до матеріалів дисертаційного дослідження Г.Є.Уланової «Психологічна корекція ускладненого спілкування учнів шкіл-інтернатів» [6], у якому дається аналітичний огляд вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури, присвяченій цій проблемі. Специфіка предмету дослідження зумовлена визначенням підходів до корекції ускладненого спілкування, поширених у практичній психології.

Г.Є. Уланова відмітила декілька напрямків розв'язання проблем корекції ускладненого спілкування у вихованців інтернатного закладу. У межах першого напрямку проблеми спілкування усуваються методами педагогічної корекції (Л.С. Дробот, Б.С. Кобзар, Є.П. Постовойтов). У межах другого напрямку усунення ускладненого спілкування у вихованців шкіл-інтернатів є побічним ефектом психологічного впливу, спрямованого на розв'язання завдань, що не мають безпосереднього відношення до проблеми ускладненого спілкування (В.А. Вінс, Я.О. Гошовський). У межах третього напрямку корекція відбувається через застосування програм, розроблених для оптимізації спілкування учнів масової школи (Н.В. Алікіна, А.Г. Антонова, О.Н. Гаранець). У межах четвертого напрямку враховується специфіка розвитку дитини в інтернатному закладі, але корекційна робота спрямована на окремі прояви ускладненого спілкування, без урахування базового чинника його виникнення (Г.М.Прихожан, Н.М.Толстих).

Аналіз факторів, що зумовлюють виникнення проблем у спілкуванні вихованців інтернатних закладів, дозволив Г.Є. Улановій констатувати обмеженість застосування особистісно-орієнтовного підходу під час організації педагогічного процесу в закладах закритого типу. Отже, корекція ускладненого спілкування в учнів шкіл-інтернатів вимагає особистісно-орієнтованого підходу (І.Д. Бех, Г.О. Китайгородська, В.О. Татаренко).

Виходячи з результатів цього дослідження, є спроба запропонувати технології, які дають можливість включення вихованців освітніх закладів інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у різновікові групи. Необхідною умовою просоціальності різновікової групи є суспільно-корисна, творча діяльність її членів (Є.А. Анохін, Ю.В. Гербеєв, Л.В. Попова). Подана діяльність повинна бути організована так, щоб вона сприймалася дітьми, які входять до групи, як природна, вільна форма власної активності. Такою формою активності, вже засвоєною дітьми шкільного віку, є гра (М.Р. Бітянова, Д.Б. Ельконін, О.М. Леонтєв).

Проводячи аналіз теоретичних досліджень технологій соціально-педагогічної діяльності в освітніх закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ми звернули увагу на низку наукових публікацій В.В. Назаревич, кандидата психологічних наук, доцента кафедри психології ВМУРОЛ «Україна», практичного психолога Рівненського будинку дитини [7], які безумовно можуть стати психологічним підґрунтям для структурування системи запровадження тих чи інших технологій.

Отже, у першій частині цієї публікації ми акцентували увагу на специфічних умовах, які існують в освітніх закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Здійснивши узагальнюючий аналіз публікацій щодо соціально-педагогічних технологій, ми зробили висновок, що на сьогоднішній день існують два аспекти їх розуміння: по-перше, їх можна розуміти як способи застосування теоретичних висновків тієї чи іншої науки у розв'язанні практичних завдань; по-друге, під соціально-педагогічними технологіями розуміють сукупність прийомів, методів і впливів, які застосовуються для досягнення поставлених цілей в процесі освітньо-виховної діяльності.

Узагальнюючи матеріали щодо теоретичних аспектів дослідження технологій соціально-педагогічній діяльності в освітніх закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зазначимо, що *соціально-педагогічні технології виконують ряд функцій:*

- *діагностична*, яка полягає в аналізі соціальних проблем, з'ясуванні їх причин, дослідженні проблемного простору соціальної ситуації індивідів;
- *прогностична*, що передбачає виявлення і облік окремих індивідів чи спільнот, які відносяться до груп соціального ризику і прогнозування можливих змін;
- *системно-моделююча*, яка сприяє з'ясуванню об'єму, форм і методів соціально-педагогічної допомоги дитині і групам, що опинилися у важкій життєвій ситуації, та обґрунтуванню системи надання допомоги на різних рівнях;
- *організаційна*, що полягає в розробці, ресурсному забезпеченні, реалізації і оцінці соціальних проектів, спрямованих на розв'язання соціально-педагогічних проблем;
- *активаційна*, що передбачає активізацію потенціалу власних можливостей індивіда, групи, а також організацію самостійної взаємодопомоги;
- *практична*, яка полягає у наданні різноманітних видів допомоги в ситуаціях життєвих труднощів, організації консультацій і тренінгів для покращення стосунків між людьми та ін.;
- *розпорядчо-управлінська*, що передбачає координацію державних і недержавних організацій і закладів соціального спрямування, участь у підборі виховних кадрів, а також менеджмент закладів інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- *евристична*, яка сприяє поглибленню розуміння соціальних проблем, покращенню освітньої та загальнокультурної підготовки спеціалістів закладів інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та підвищенню їх кваліфікації.

Цілком очевидно, що ці функції реалізуються повністю лише під час комплексного застосування, а також з урахуванням специфіки особливостей соціальної системи, якою є освітній заклад інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Інші аспекти теоретичного аналізу дослідження технологій соціально-

педагогічній діяльності в освітніх закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, свідчать, що за ознакою спорідненості із суміжними науками про людину і суспільство вирізняють три основні групи моделей, які включають відповідні технології: психолого-орієнтовані, соціально-орієнтовані та комплексно-орієнтовані [8].

Кожна з них демонструє наявність зв'язків із відповідними науками про людину (соціологією, психологією, педагогікою та ін.), використовує свої форми й методи впливу на особистість, групу, вирішуючи їх соціальні проблеми.

Визначення соціально-педагогічних технологій за ознакою спорідненості із суміжними науками, стверджує Ю.В. Кривобок [9], має універсальний характер і значною мірою вбирає в себе критерії визначення за суб'єктивно-об'єктивною ознакою, оскільки як для групової, так і для індивідуальної роботи можуть використовуватись ті чи інші поєднання теоретичних підходів.

Соціально-педагогічні технології у нашому дослідженні ґрунтуються на ідеї допомоги шляхом виховного впливу на процес соціалізації дитини або соціалізації групи, який здійснюється через систему соціального інституту освіти. Цей інститут має коригувати формування соціальних якостей особистості відповідно до суспільно значущих цінностей, обмежувати або активізувати вплив тих чи інших факторів. Дослідники цих технологій спираються на те, що виховання – це частина процесу соціального становлення людини, свідомий цілеспрямований вплив на дитину, соціальну групу з боку суб'єктів виховної діяльності, які ставлять собі за мету набуття вихованцями певних соціальних якостей [10, 61]

Виходячи з того, що предметом нашого дослідження є соціально-педагогічні технології, які використовуються в освітніх закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ми вважаємо за потрібне обов'язкове включення до матеріалів культурологічних технологій, які створені П.Сорокіним та підтримані провідними науковцями західно-європейської культурної традиції (Н. Луманом, П. Бурдьє, Е. Гідденсом, Дж. Смелзером та ін.), побудовані на ідеї системо-утворюючої ролі культури для визначення характеру та динаміки взаємодії суспільства та людини. Відповідно до теорії соціокультурної динаміки П.

Сорокіна, дійсність розглядається як процес закономірних змін, який всередині соціокультурних підсистем має суперечливий характер [11].

Вивчаючи вплив соціальних потрясінь на поведінку особистості, П.Сорокін висунув «*принцип поляризації*», згідно з яким тенденція до моральної індиферентності та рутинної поведінки посилюється у період загострення суспільних криз, коли більшість людей шукає гедонічного задоволення, відповідного його сенсу життя. Разом з тим спостерігається меншість тих, хто зорієнтований на альтруїстичну, релігійну, моральну активність. Важливим у даній моделі є те, що людина тут розглядається як невід'ємна частина того культурного середовища, тих соціокультурних традицій, які обумовлюють її розвиток та характерні для неї проблеми. Регіональний та національний контекст набуває у даній моделі істотного значення і це суттєво, враховуючи те, що ми вивчаємо питання використання соціально-педагогічних технологій у складному соціально-педагогічному середовищі закладів інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Завершуючи аналіз теоретичних аспектів дослідження технологій соціально-педагогічної діяльності в освітніх закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можна зробити наступні **висновки**: функціонування цих закладів має на меті сприяти соціалізації (ресоціалізації) дитини та її адаптованості у соціумі, тому в діяльності цих закладів ефективним є комплексне використання технологій, що базуються на засадах педагогіки, психології, соціології та інших наук.

Наукове осмислення і структурування соціально-педагогічних технологій ще не завершені і потребують подальших спеціальних досліджень, які б урахували не тільки фрагментарні пошуки окремих науковців, а й інтегрували їх результати у цілісну теорію.

Література

1. Петрович Ж.В., Калібаба О.А., Шипіленко О.С. Реформування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: передумови, реалії та перспективи (за результатами соціологічних досліджень) / За заг. ред. Ж.В.

- Петроченко. - К. : Наук. Світ, 2006. – 100 с.
2. Чужикова В.Г. Педагогічна реабілітація дітей та підлітків Чорнобильської зони в умовах дитячого оздоровчого центру : Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Черкаський інженерно-технологічний ін-т. — Черкаси, 1996. — 169 л.+додат.
 3. Дяченко Н.В. Соціалізація особистості в умовах інтернатного закладу / Режим доступу : <http://s-journal.cdu.edu.ua/base/2008/v3/>
 4. Кізь О.Б. Формування психологічної готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї : Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. — К., 2003. — 20 с.
 5. Просандеєва Л.Є. Подолання депривації підлітків у процесі культурно-дозвілєвої діяльності : Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. — К., 2001. — 18 с.
 6. Уланова Г.Є. Психологічна корекція ускладненого спілкування учнів шкіл-інтернатів : Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К., 2006. – 20 с.
 7. Назаревич В.В. Особливості використання методів ігрової терапії у корекційно-виховній роботі закладів інтернатного типу з соціально дезадаптованими дітьми // Наукові записки РДГУ. - 2001. - № 16.
 8. Діагностичні особливості вивчення соціально дезадаптованих дітей // Збірник наукових праць. – Рівне : Волинські обереги, 2002.
 9. Психологічна корекція неадекватної поведінки дітей у малих групах // Психолог. - № 38 // Шкільний світ. - К., 2006.
 10. Социальная работа: Теория и организация [учеб. пособие] / Под ред. П.П. Украинаец.- Мн. : ТетраСистемс, 2005. – 288 с.
 11. Кривобок Ю.В. Модель соціальної роботи як чинник вибору соціальних технологій та методів роботи / Режим доступу : <http://www.cpsr.org.ua/?pr=68id=376>.
 12. Социальная работа: Теория и практика [учеб. пособие] / Отв. ред. д.и.н., проф. Е.И. Холостова, д.и.н., проф. А.С. Сорвина. - М. : ИНФРА-М, 2004. – 427 с.
 13. Сорокин П.А. Социокультурная динамика и эволюционизм // Американская социологическая мысль. - М.,1996. - С. 372-392.